

SME SI VEDOMÍ VLASTNEJ NÁHODNOSTI

Ágnes Heller (1929-), najznámejšia predstaviteľka tzv. buda-peštianskej školy (krúžku okolo Györgya Lukácsa. V centre jej záujmu stoja etické otázky; jej filozofická antropológia sa dotýka sociálno-filozofických, sociologických a psychologických problémov. Po roku 1973 boli jej názory prehlásené za antimarxistické a jej činnosť v Maďarsku obmedzená. Preto v r. 1977 emigrovala. Žila v Austrálii a od druhej polovice osemdesiatych rokov v USA. Hlavné diela vydané pred emigráciou: Aristotelovská etika a antický étos (Az arisztotelészi etika és az antik ethosz, 1966); Renesančný človek (A reneszánsz ember, 1967); Každodenný život (A mindennapi élet, 1970); Od úmyslu k dôsledku (A szándéktól következményig, 1970); Inštinkty, teória emócií (Az ösztönök, az érzelmek elmélete, 1977).

Je viacero Vašich publikácií, ktoré u nás nie sú známe, resp. sa k nám nedostali.

Nie sú to len tie knihy, ktoré som napísala v Austrálii a v USA, ale aj tie, ktoré som dokončila ešte v Maďarsku, no neboli vydané. Medzi ne patrí napr. tá, ktorú som napísala pod názvom *Vyznanie filozofie* a ktorá v iných jazykoch vyšla pod názvom *Radikálna filozofia*. Pravdepodobne nepoznáte ani malú knižku o Marxovej teórii potrieb, ktorú som tiež napísala ešte v Maďarsku. Túto som v nemeckom preklade prepašovala do Talianska, kde potom po prvýkrát vyšla. Nasledujúcu prácu som už dokončila v Austrálii; je to *Teória dejín* (*A Theory of History*). Teraz vlastne vysvitlo, že je to prvý zväzok *Teórie dejín*. Práve pracujem na druhom zväzku.

V Austrálii sa zrodila prvá spoločná politická publikácia s Györgyom Márkusom a Ferencom Féherom – *Diktatúra potrieb* (*Dictatorship over Needs*), v ktorej analyzujeme štruktúru a fungovanie sovietskej spoločnosti. Nechcem o nej veľa hovoriť, azda len toľko, že je to jeden z najlepších opisov sovietskeho systému. Potom vyšla moja kniha *Moc hanby* (*The Power of Shame*), ktorá obsahuje viac štúdií. Centrálna štúdia pojednáva o vzťahu každodenného života a racionality. *Moc hanby* sa zakladá na analýze protikladu hanby a svedomia a vyjadruje myšlienku, že v takej kultúre, kde najväčšiu úlohu v morálnej regulácii zohráva hanba, je táto regulácia vystriedaná takou, v ktorej hanba aj svedomie majú rovnaký význam. Celá analýza vyúsťuje do rozboru modernej kultúry; teoretický diskurz teda vedie ku kritike totalitných systémov. V týchto systémoch bola kultúra svedomia dovedená do takých krajností, že sa premenila vo svoj opak a spôsob etickej regulácie bol pozmenený z kultúry svedomia na kultúru hanby.

V Austrálii sa zrodila kniha napísaná spolu s Ferencom Féherom o maďarskej revolúcii v roku 1956, a to 25 rokov po nej. Bola to prvá naša kniha, ktorá vznikla v Maďarsku po prevrate v r. 1989.

Potom som sa vrátila k etickej problematike. Pravdepodobne aj vy poznáte *Úvod do všeobecnej etiky*. V knihe s názvom *Prekračovanie spravodlivosti* (*Beyond Justice*) sa snažím o ná-

vrat k etickému kladeniu otázok. Teraz vyšla po maďarsky. Táto kniha je určitým úvodom do novej etiky, veď pojem spravodlivosti sa nachádza na pomedzí sociálnej filozofie, politickej filozofie a etiky. Dovoľte, aby som ešte spomenula prvé dva diely trojdielnej teórie morálky – *Všeobecná etika (General Ethics)* a *Filozofia morálky (A Philosophy of Morals)*.

V šesťdesiatych rokoch ste napísali esej o morálnom poslaní filozofa. U nás je to teraz značne aktuálna otázka, lebo vzhľadom na to, že mnoho ľudí bolo z filozofického života vylúčených, dostáva množstvo odborných problémov etický náboj. Ako vidíte tento problém po uplynutí dvadsiatich piatich rokov?

To je dobrá otázka. Dnes – na úrovni opisu – nesúhlasím celkom s tým, čo som v tej štúdií napísala. Na úrovni normativity ale aj teraz cítim tak. Bola by som rada, keby filozofi skutočne mali morálne poslanie v tom zmysle, ako som to sformulovala. Ale z pozície opisovateľa musím hľadať odpoveď na otázku, či môže byť v súčasnosti niekto veľkým filozofom a zároveň z morálneho hľadiska naničhodníkom. Na tejto úrovni sa, žiaľ, dostávam k záveru, že je to možné. Hovorila som o tom v jednej z esejí knihy *Môže prežiť modernita?*, ktorá konkrétne pojednáva o Heideggerovi. Musíme ho eticky zbaviť viny na základe filozofie, alebo musíme odsúdiť jeho filozofiu na základe jeho morálky? Nemôžeme urobiť ani jedno, ani druhé! V súčasnom modernom svete už nie je súvislosť medzi filozofiou a morálnym postojom taká úzka, ako bola v predchádzajúcom svete.

V starom, predmodernom svete, kedy sa ľudia narodili do svojich spoločenských rolí, kedy už nad ich kolísku bolo napísané, aké maximum môžu dosiahnuť, vtedy svet mohol požadovať od človeka, aby žil podľa noriem filozofie; ale normy filozofie museli byť takisto začlenené do rámcov spoločenských noriem – aj keď len voľne. Preto sa stávalo, že staré dejiny filozofie mnoho písali o správaní sa filozofov. Očakávalo sa, aby sa filozof správal vzorne, aby bol mudrcom, aby mal svoju školu a aby sa voči členom školy správal určitým spôsobom. Samozrejme, filozofi ani vtedy nezodpovedali týmto normám. Ak berieme vážne anekdoty, ktoré sa o nich zachovali, tak bolo medzi nimi málo Sokratov, ale o to viac Senecov. Seneca sa správal na Nerónovom dvore tak, ako sa správal Heidegger v nacistickom Nemecku. Nejde teda o to, ako sa správali, ale o to, že existovala predstava, podľa ktorej sa filozof ako filozof nesmie takto správať.

V modernite sa individualita stala silnejšou a viac sme si vedomí vlastnej náhodnosti. Dnes už neformulujeme vzťah medzi filozofom a etikou tak bezprostredne, ako sme to robili v starom svete. Napriek tomu by sme mali požadovať určité normy.

V jednom vlnajšom interview ste uviedli, že v auguste 1968 ste boli v Juhoslávii – ak sa nemýlim, na stretnutí krúžku Praxis. Zaujímalo by ma, ako si spomínate na československých filozofov.

Ťažko by som sa na niekoho dokázala rozpamätať. A to z nasledujúcich príčin: V onom šesťdesiatom ôsmom roku to bol na Korčule asi tretí deň konferencie, s ľuďmi sme sa ešte nestihli zoznámiť a vtedy došlo k invázii do Československa. Nadránom sme uverejnili rezolúciu a podpísali sme protest. Boli sme presvedčení, že po návrate domov nás zatknú. Vtedy to bolo gesto, ktoré mohlo mať v Maďarsku nedezierné následky. Tento protest bol prvou fackou do tváre systému, a to na takom citlivom mieste, akým bola invázia do Československa. Doma sme boli prevkpení, že nás nezatkli. Chcela som však povedať, že sme hneď odcestovali domov, neostali sme v Juhoslávii. Pamätám si ale na to, že tam bol jeden československý filozof, ktorý ráno plakal a povedal, že všetkému je koniec, že s Československom je naveky koniec. Plakal. Myslím, že bol Čech, nie Slovák, ale moja pamäť môže klamať.

Mali ste v šesťdesiatych rokoch nejaké vzťahy s československými filozofmi? Myslím na odborné alebo iné styky.

Kosíka a jeho dielo sme napríklad poznali. Styky sme nemali. Je známe, ako ťažko sa nadväzujú vzťahy s Kosíkom. Johan Arnason ho pozná, bol jeho žiakom, ale aj on sa sním stretáva veľmi ťažko, keď je v Prahe. Na počudovanie som ale mala jedno spojenie, dokonca som bola pozvaná do Bratislavy na univerzitu, kde som mala prednášať v septembri 1968. Toto pozvanie považovali tamjší filozofi – ale aj ja – za prvý krok k nadviazaniu kontaktov. Nemusím azda zdôrazňovať, že pozvanie sa trochu oddialilo.

Dúfajme, že pozvanie možno obnoviť! Prejdime však k inému okruhu problémov. Rozdiely medzi americkou a tzv. kontinentálnou filozofiou sú známe. Ako vidíte Vy túto rozdielnosť, teda to, do akej pozície sa dostala tzv. kontinentálna filozofia v USA, a aké sú šance analytickej filozofie v Európe?

Analytická filozofia nie je americká, ale rakúska a anglická. Ťažko ju považovať za nekontinentálnu, veď polovica zakladateľov analytickej filozofie pochádza z Rakúska, z Viedenského krúžku, kým druhá polovica z Oxfordu a z Cambridge, teda z Anglicka. V USA predtým neexistovala analytická filozofia. Najväčší vplyv tam mal pragmatizmus. Keď prišlo obdobie studenej vojny, američania hľadali takú filozofiu, v ktorej mohli ostať neutrálni, v ktorej angažovanosť v spoločenských otázkach nehrá žiadnu rolu. Analytická filozofia sa tu ukázala ako veľmi vhodná. Preto najprv prijali pozitivistický variant analytickej filozofie; naučili sa tento jazyk. Analytický jazyk panoval na amerických univerzitách od dôb studenej vojny do predvčerajška. Hovorím do predvčerajška, lebo asi pred desiatimi rokmi sa začali prejavovať začiatky permanentnej zmeny, a to v dvoch ohľadoch. Väčšina analytických filozofov prestala byť pozitivistami. Jazykom analytickej filozofie možno vyjadriť viaceré filozofické paradigmy, človek teda nemusí byť pozitivistom, aby mohol používať jazyk analytickej filozofie. Napríklad ak Nozick položí otázku, prečo existuje niečo a prečo skôr neexistuje nič, a o tejto otázke pojednáva pomocou analytických prostriedkov, tak to nie je pozitivistická filozofia, ale metafyzika, len metódy sú analytické. V súčasnosti ale ani táto v širšom zmysle chápaná, v podobe jazyka použitá analytická filozofia nie je v USA všeobecne prijatá.

Fenomenológia začala získavať vplyv už pred desiatimi rokmi. Dnes sa šíri už aj Hegel; obrovský vplyv má dekonštruktivizmus a predtým bola takto rozšírená Frankfurtská škola. Väčšinu v Amerikej filozofickej spoločnosti tvoria dnes tzv. pluralisti. K nim patria všetci, ktorí nie sú analytickými filozofmi. Zároveň sa v USA v určitom zmysle mení kontinentálna filozofia na analytickú, či skôr pragmatickú; američania ju prispôbujú vlastným tradíciám, čo je prirodzené. Rorty alebo Bernstein s plným vedomím uznávajú, že spájajú Frankfurtskú školu alebo francúzsky dekonštruktivizmus s tradíciami amerického pragmatizmu.

Vrátil by som sa ešte k predchádzajúcej otázke, najmä preto, lebo sa viaže ku konkrétnej situácii. Pod vplyvom spoločenských zmien a po úplnom odmietnutí marxizmu vzniklo u nás ideové vákuum a sú viacerí, ktorí by chceli udomáčniť tento typ filozofie. Teda: je možné presadenie analytickej filozofie do Strednej Európy?

Podľa mňa je to možné. Otázkou je ale, či sa to oplatí. Prenesenie je, prirodzene, možné. Z určitého aspektu – z aspektu jazyka – analytická filozofia neuškodí. Núti náš mozog k rigidnému logickému mysleniu i argumentácii. Najmä v podmienkach takej filozofickej tradície, kde sme si zvykli na to, že sa myslí tak trochu lyricky, kde nie je dôležité, aby myšlienky mali logickú konzistenciu, stačí, ak sú vety pekné a pekne plynú. Neuškodí, keď sa priučíme disci-

plíne analytickej filozofie: že totiž všetky vety musia "sedieť" a nemožno nič zamlčať. Ale neskôr sa stáva analytická filozofia úzkou – stáva sa hrou. Hráme šach. Každý pridáva jeden ťah. Začína nový zápas. Alebo môžeme modifikovať pravidlá. Vtedy to už nebude šach, ale niečo iné. Analytických filozofov ženie predovšetkým hráčska vášeň. Má to svoje výhody, ale i značné obmedzenia.

Ako vidíte pri pohľade zvonku situáciu filozofie v našom regióne?

Ťažko tu hovoriť o regióne, lebo tradície sú rozdielne. V tomto priestore má Maďarsko najchudobnejšie filozofické tradície, Poľsko zase najbohatšie. Je jasné, že tieto dve krajiny nie sú z hľadiska filozofie v tej istej situácii. Tradície majú zároveň svoje obsahové zložky. V Poľsku je napr. veľmi silná katolícka filozofická tradícia, ktorá má pritom vysokú úroveň. V Maďarsku – ak vôbec existovala – takú úroveň nemala. Ešte aj v katolíckej filozofii patríme do druhej triedy, nie do prvej. Ani v týchto kruhoch sa neodvážili radikálne myslieť. Pozitívizmus nemal v Maďarsku takmer žiadne tradície. Pravdu povediac, jediným filozofom na svetovej úrovni bol György Lukács.

Československo malo veľké liberálne tradície – Husserl a Masaryk študovali na tej istej univerzite a ak sa dobre pamätám, určitý čas boli aj priateľmi a veľa diskutovali. Do českej tradície patrí kultúra liberálnej filozofie. Okrem toho tu bola aj katolícka filozofia, ktorá mala vyššiu úroveň než maďarská. Tradície teda nie sú rovnaké. Snáď ani možnosti nie sú rovnaké – ale k tomuto poslednému tvrdeniu pridajme otáznik. Napokon, nie sme určovaní minulosťou. To je vlastne zaujímavá otázka: sme určovaní minulosťou alebo budúcnosťou? Prítomnosť môžeme interpretovať tak, že sme určovaní minulosťou, ale môžeme ju interpretovať aj hegelovsky, tak, že prítomnosť nemáme chápať na základe minulosti, ale budúcnosti. Ak chápeme prítomnosť cez budúcnosť, potom sa odvážim povedať, že ak sa necháme determinovať budúcnosťou, tak všetky krajiny tohto regiónu majú veľmi dobré vyhliadky na to, aby si vypracovali samostatnú filozofiu. V každom prípade jedna vec už neplatí – a to sa musí ozrejmiť: filozofia sa už neviaže k trom európskym mocnostiam. Keď hovoríme o filozofii, tak musíme vedieť, že je to filozofia grécka, anglická, francúzska a nemecká. Popri tom občas aj niektoré ďalšie krajiny zrodili jedného-dvoch náhodných filozofov; Taliansko malo napr. po renesancii svojho Vica a po ňom len veľké mlčanie. Ale v súčasnosti to už neplatí. Každá krajina má rovnaké šance na to, aby mala svojich filozofov. Tu má Stredná Európa šancu pripojiť sa, ako to začalo v Rakúsku tridsiatych rokoch. Vtedy Rakúsko zaujímalo centrálné miesto vo filozofickej kultúre. Rakúsko bolo síce závislé od nemeckej kultúry, ale nie úplne, lebo vzhľadom na Nemecko vytvorilo samostatnú filozofiu. Vtedy sa začala filozofia posúvať smerom k východu. Tento pohyb však zastavila druhá svetová vojna, nacizmus, boľševizmus.

Moja ďalšia otázka zdanlivo nesúvisí s naším doterajším rozhovorom. Včera večer som čítal článok o Lukáčsovi s názvom Zakladateľ školy. Našiel som tam jednu vetu: "Ako každý filozof, aj on miloval mladosť! Mohli by ste mi vysvetliť zmysel tejto vety?"

Je to odveká choroba, potreba filozofov, mať svojich žiakov. Aby ich obklopovali mladí, ako Sokrata. A aby sa zhovárali s mladými o otázkach filozofie. Je to model Sokrata a model filozofickej školy, ktorý v helenizme prevzali aj epikurovské a stoické školy: je tu učiteľ obklopený mladými. Ale má to aj svoj háčik: prejaví sa vtedy, keď sa žiaci vmyslia, t. j. nie keď spolumyslia, ale keď sa ponoria do myšlienkového prúdu svojho majstra. V tomto zmysle sa stávajú od svojho majstra závislí. Toto znamená škola v tradičnom zmysle.

Lukács veľmi rád rozmyšľal v zmysle tradičnej školy, lebo veril – ako takmer každý filozof –, že vplyv jedného človeka je zanedbateľný. Nech by bol vedúci filozof akokoľvek

veľký a významný a nech by akokoľvek stelesňoval svetového ducha, ako jednotlivec nestačí na to, aby hlásal pravdu. Tí, ktorí hlásajú pravdu, sa musia obklopiť nositeľmi pravdy, žiakmi, apoštolmi; apoštolmi filozofie. Musíme mať pri sebe dvanásť apoštolov; musia byť mladí, nasledujúca generácia, korá bude naďalej hlásať slovo. Dovoľte, aby som sa vrátila k problematickej stránke tejto veci: škola do určitej miery zabráňuje tomu, aby myšlienky mladého človeka dozreli na samostatné myšlienky, a zároveň robí mladých psychologicky závislými od majstra. Pred modernitou to nebolo problémom, lebo každý žil v tom istom prostredí, do svojho vienka dostával tie isté normy a smeroval k tým istým ideám. Problém daný modernitou spočíva v tom, aby sme uznali, že každý je individuom, samostatným subjektom. Ako je potom možné, aby existoval majster, okolo ktorého krúžia žiaci?

Lukács sa snažil nebyť majstrom starého razenia, lebo bol rád, ak jeho žiaci nezakrývali vlastný názor a samostatne rozmyšľali, dokonca strpel aj to, že mu oponujú. Napriek tomu človek videl – a tu nemyslím na nás –, že podaktorí neostali pri ňom, že pociťovali vzťah majstra k žiakom ako neznesiteľné bremeno.

Moja posledná otázka sa netýka filozofie, aj keď sa azda dotýka bytia filozofov. Ako vidíte spoločensko-politickú situáciu Strednej Európy? Kde sme a kam kráčame?

V roku 1989 sa v Stredovýchodnej Európe odohrala revolúcia a vznikla úplne nová situácia. Je to zrejme najväčšia šanca, akú tieto tri krajiny dostali darom od dejín. Túto šancu treba využiť! Veľmi dúfam, že to urobia. Ak túto šancu nevyužijú – lebo všetky šance možno pokaziť, zničiť –, tak vyjde navnivoč najväčšia možnosť, akú kedy ľudia Strednej Európy v dejinách dostali.

Zhovárал sa *Ondrej Mészáros*